

שמונה פרקים לרמב"ם הקדמת הרמב"ם למסכת אבות

פרקים ג-ו

(ג) ביאור עניין מחלות הנפש

הפרק השלישי - בחוליי הנפש¹

אמרו הקדמונים: לנפש בריאות וחולי, כמו שלגוף בריאות וחולי. ובריאות הנפש היא, שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהם תמיד הטובות והחסדים והפעולות הנאות. וחוליה הוא, שיהיו תכונותיה ותכונות חלקיה תכונות שתעשה בהם תמיד הרעות והפשעים והפעולות המגונות. אמנם בריאות הגוף וחוליו - מלאכת הרפואה תחקור על זה.

וכמו שחוליי הגופות ידמו, להפסד (=משום קלקול) הרגשתם, במה שהוא מתוק שהוא מר, ובמה שהוא מר שהוא מתוק, ויציירו הנאות בצורת בלתי נאות, ותחזק תאוותם ותגדל הנאתם בדברים שאין הנאה בהם כלל לבריאים, אלא אפשר שיהיה בהם צער, כאכילת הטיט והפחם והעפר, והדברים העפוצים מאוד והחמוצים מאוד, וכיוצא באלו מן המזונות אשר לא יתאוו להם הבריאים אלא ימאסו אותם - כן חולי הנפשות, רצוני לומר: הרעים ובעלי החסרונות, ידמה להם במה שהן רעות שהן טובות, ובמה שהן טובות שהן רעות². והרע יתאווה תמיד להפלות (=לדברים קיצוניים), אשר הן באמת רעות, וידמה בגלל חולי נפשו שהן טובות.

וכמו שהחולים, כאשר ידעו חולים ולא ידעו מלאכת הרפואה, ישאלו הרופאים, ויודיעום מה ראוי שיעשו, ויזהירו ממה שידמוהו ערב, ויכריחום לקחת הדברים

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 1 בפרקים שלישי-רביעי חוזרים היסודות שנלמדו בהלכות דעות, אך בתוספת הרחבה וביאור.
- 2 השווה מסילת ישרים, פרק ג: "כי הנה חושך הלילה שני מיני טעויות אפשר לו שיגרורו לעין האדם: או יכסה את העין עד שלא יראה מה שלפניו כלל, או שיטעה אותו עד שיראה עמוד כאילו הוא אדם, ואדם כאילו הוא עמוד. כן חומריות וגשמיות העולם הזה, הנה הוא חושך הלילה לעין השכל, וגורם לו שתי טעויות: האחת - אינו מניח לו שיראה המכשלות שבדרכי העולם, ונמצאים הפתאים הולכים לבטח ונופלים ואובדים מבלי שהגיעם פחד תחילה... והטעות השנייה והיא קשה מן הראשונה - היא שמתעה ראייתם עד שרואים הרע כאלו הוא ממש טוב, והטוב כאילו הוא רע, ומתוך כך מתחזקים ומחזיקים מעשיהם הרעים. כי אין די שחסרה מהם ראיית האמת לראות הרעה אשר נגד פניהם, אלא שנראה להם למצוא ראיות גדולות וניסיונות מוכיחים לסברותיהם הרעות ולדעותיהם הכוזבות, וזאת היא הרעה הגדולה המלפפתם ומביאתם אל באר שחת... אך אותם שכבר יצאו מן המאסר הזה, הם רואים האמת לאמיתו ויכולים ליעץ שאר בני אדם עליו".

מסלול 1: יום ב, כג באלול	מסלול 3: יום ה, כג באלול
מסלול 2: יום ג, כג באלול	מסלול 4: יום ב, כה באלול

המאוסים והמרים, עד שיבריאו גופותיהם וישובו לבחור בטוב ולמאוס במאוס - כן חולי הנפשות, ראוי להם שישאלו החכמים, אשר הם רופאי הנפשות, ויזהירו מאותן הרעות אשר יחשבון טובות, וירפאום במלאכה אשר ירופאו בה מידות הנפש, אשר נבארה בפרק שאחרי זה.

אבל חולי הנפשות אשר לא ירגישו בחוליים, וידמוהו בריאות, או ירגישו בו ולא יתרפאו - אחריתם תהיה כאחרית החולה אשר ימשך אחר הנאותיו ולא יתרפא, שהוא ימות³ בלי ספק. אמנם אותם המרגישים, ונמשכים אחר הנאותיהם, אמר בהם הספר האמיתי, מְסַפֵּר דבריהם (דברים כט, יח): "כִּי בְשָׂרָוֹת לְבִי אֶלְךָ (לְמַעַן סְפוֹת הַרְוֵה אֶת הַצְּמֵאָה)", רצונו לומר, שהוא יתכוון לרוות צמאו, והוא יוסיף לעצמו צמא⁴. ואמנם אותם שאינם מרגישים, הרבה שלמה לספר עליהם, אמר (משלי יב, טו): "דֶּרֶךְ אֱוִיל יִשָּׁר בְּעֵינָיו, וְשֹׁמֵעַ לְעֵצָה חָכָם", רצונו לומר: השומע לעצת החכם, שיודיעהו הדרך אשר הוא ישר באמת, לא אשר יחשבהו הוא ישר. ואמר (שם יד, יב): "יֵשׁ דֶּרֶךְ יִשָּׁר לְפָנַי אִישׁ, וְאַחֲרֵיהָ דֶּרֶךְ יִמּוֹת". ואמר בחולי הנפשות הללו, בהיותם בלתי יודעים מה יזיקם ומה יועילם (שם ד, ט): "דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כְּאֶפְלָה, לֹא יָדְעוּ בְמֶה יִכְשְׁלוּ".

אמנם מלאכת רפואת הנפשות - הרי היא כמו שאספר בזה הפרק הרביעי.

(ד) המצב המתוקן של הנפש

הפרק הרביעי - ברפואת חולי הנפש

הפעולות אשר הן טובות, הן הפעולות השוות, הממוצעות בין שני קצוות, ששניהם רע, האחד מהם ייתור, והאחר חיסור.

והמעלות, הן תכונות נפשיות וקניינים ממוצעים בין שתי תכונות רעות, האחת

הערות - ילמד ענוים דרכו

- במובן הרוחני. וז"ל הרמב"ם בהל' תשובה ח, א-ג: "טובה הצפונה לצדיקים היא חיי העולם הבא והיא החיים שאין מוות עמהן והטובה שאין עמה רעה... ופרעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אלא יכרתו וימותו, וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו חי לעולם אלא נכרת ברשעו ואבד כבהמה, וזהו כרת הכתובה בתורה שנאמר: 'הכרת תכרת הנפש ההיא', מפי השמועה למדו הכרת - בעולם הזה, תכרת - לעולם הבא, כלומר שאותה הנפש שפירשה מן הגוף בעולם הזה - אינה זוכה לחיי העולם הבא אלא גם מן העולם הבא נכרתת... חיים אלו לפי שאין עמהם מות שאין המות אלא ממאורעות הגוף ואין שם גוף נקראו צרור החיים שנאמר 'והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים', וזהו השכר שאין שכר למעלה ממנו והטובה שאין אחריה טובה והיא שהתאוו לה כל הנביאים". ועל זה כתב הרמב"ם בהל' תשובה ג, ב: "אדם שעוונותיו מרובין על זכויותיו - מיד הוא מת ברשעו". ואף על פי שפזיזת הוא עדיין חי, כיוון שנכרת מחיי העולם הבא, הוא נקרא מת.
- עיינ ברמב"ן לפסוק זה שהרחיב להסביר את טבע הנפש, שככל שמשביעים את התאוה היא מתאוה יותר ותוסיף צמא נוסף שלא היה לה בעבר.

מסלול 1: יום ב, כג באלול	מסלול 3: יום ה, כג באלול
מסלול 2: יום ג, כג באלול	מסלול 4: יום ב, כה באלול

מהן יתרה והאחרת חסרה. ומן התכונות האלה יתחייבו הפעולות ההן. משל (ל)זה: הזהירות (=שעוצר חלק מתאוותיו), שהיא מידה ממוצעת בין רוב התאוה ובין העדר ההרגשה בהנאה. והזהירות היא מפעולות הטוב, ותכונת הנפש אשר תתחייב ממנה הזהירות היא מעלה ממעלות המידות. אמנם רוב התאוה הוא הקצה הראשון, והעדר ההרגשה בהנאה לגמרי - הקצה האחרון, ושניהם רע גמור. ושתי תכונות הנפש, אשר מהן יתחייבו רוב התאוה - והיא התכונה היתרה, והעדר ההרגשה - והיא התכונה החסרה, שתייהן פחיתויות מפחיתויות המידות. וכך העין היפה, ממוצעת בין הקמצנות והבזבז. והגבורה, ממוצעת בין המסירה לסכנות ורוך הלבב. והבדיחות, ממוצעת בין ההוללות והקהות. והענווה, ממוצעת בין הגאווה ושפלות הרוח. והנדיבות, ממוצעת בין הפזרנות והכילות (=הקמצנות). וההסתפקות, ממוצעת בין אהבת הממון והעצלנות. והסבלנות, ממוצעת בין הכעס והעדר הרגשת הביזיון. ובושת פנים, ממוצעת בין העזות והביישנות. וכך שאר המידות. ולא יצטרכו לשמות מונחים להן דווקא, אם יהיו העניינים מושגים ומובנים (=לא שמות המידות חשובים אלא התוכן שנותנים לשמות).

טעות בני אדם בהאדרת אחת הקצוות

ופעמים יטעו בני אדם באלו הפעולות, ויחשבו אחד משני הקצוות טוב, ומעלה ממעלות הנפש. פעמים יחשבו הקצה הראשון טוב, כמו שיחשבו (את) המסירה לסכנות - מעלה, ויקראו (=ויכנו, את) המוסרים עצמם לסכנות: "גיבורים" - וכשיראו מי שהוא בתכלית ההסתכנות ושימת נפשו בכפו, ומפיל עצמו למיתה בכוונה, ופעמים שינצל במקרה - ישבחוהו בזה, ויאמרו: זה גיבור! ופעמים יחשבו הקצה האחרון טוב, ויאמרו על נעדר הרגשת הביזיון - סבלן, ועל העצל - מסתפק בחלקו, ועל נעדר ההרגשה בהנאות לעובי טבעו - נזהר. ועל זה האופן מן הטעות יחשבו גם כן הבזבז והפזרנות מן הפעולות המשובחות. וזה כולו טעות, ואמנם ישובח באמת המיצוע, ואליו ראוי לאדם לכוון, וישקול פעולותיו כולן תמיד אל זה המיצוע.

הדרך לקניית המידות ולתיקונם

ודע, כי אלו המעלות והפחיתויות אשר למידות, אמנם ייקנו ויתיישבו בנפש, בחזרה (=על ידי החזרה) על הפעולות ההוות מזו המידה פעמים רבות בזמן ארוך, והתרגלנו אליהן. ואם יהיו הפעולות ההן טובות - יהיה הנקנה לנו מעלה, ואם יהיו רעות - יהיה הנקנה לנו פחיתות.

ומפני שהאדם בטבעו, מתחילת ברייתו, אינו לא בעל מעלה ולא בעל חסרון⁵, כמו

הערות - ילמד ענויים דרכו

5 עיין בדברינו לעיל בהערות על הל' דעות פרק א, כיצד דבריו אלו אינם סותרים את דבריו שם.

מסלול 1: יום ב, כג באלול	מסלול 3: יום ה, כג באלול
מסלול 2: יום ג, כג באלול	מסלול 4: יום ב, כה באלול

שנבאר בפרק השמיני, והוא יתרגל בלא ספק לפעולות מקטנותו, כפי מנהג קרוביו ואנשי מדינתו, ואפשר שיהיו אותן הפעולות ממוצעות, ואפשר שיהיו מותרות או מחסרות, כמו שסיפרנו.

ויהיה האיש הזה (ש) כבר חלתה נפשו - צריך שינהגו ברפואתו כדרך רפואת הגופות בשוה. וכמו שהגוף, כאשר יצא משווי, נראה אל איזה צד נטה ויצא, ונעמוד כנגדו בהפכו, עד שישוה אל השווי; וכשישתווה, נסלק ידינו מאותו ההפך, ונשוב לעשות לו מה שישאירהו על שווי - כן נעשה במידות בשוה.

זמן השהיה באחד הקצוות אינו אחד

משל (ל)זה: אם נראה אדם שנקנתה לו תכונה בנפשו, יקמץ בעבורה עם עצמו (=מידת הקמצנות), וזוהי פחיתות מפחיתות הנפש, והמעשה אשר יעשהו (הוא) מפעולות הרע, כמו שביארנו בזה הפרק. הנה כאשר נרצה לרפא זה החולי, לא נצווהו בעין יפה, שזה כמי שירפא מי שגבר עליו החום בדבר השווה (כמזגו), וזה לא יבטיחו מחוליו. ואמנם ראוי להניעו לעשות פעולת הבזבז פעם אחר פעם, ותיכפל עליו פעולת הבזבז כמה פעמים, עד שתסור מנפשו התכונה המחייבת הקמצנות, וכמעט שתיקנה לו תכונת הבזבז, או יהיה קרוב אליה; ואז נסלק ממנו פעולות הבזבז, ונצווהו להתמיד על פעולות העין היפה, ויקבלן על עצמו לעולם, ולא יותיר ולא יחסר.

וכן אם ראינוהו מבזבז, נצווהו שיעשה פעולות הקמצנות וישגן. אבל לא נכפול עליו פועל הקמצנות פעמים הרבה כמו שכפלנו עליו פועל הבזבז.

וזה החידוש הוא חוק הריפוי וסודו, והוא, ששוב האדם מן הבזבז לעין היפה, יותר קל ויותר קרוב משובו מן הקמצנות לעין היפה⁶.

וכן שוב (=תשובת) נעדר ההרגשה בהנאה נזהר (=אל הזהירות), יותר קל ויותר קרוב משוב (=מתשובת) בעל התאוה נזהר (=אל הזהירות). ולזה נכפול על בעל התאוה פעולות העדר ההנאה, יותר ממה שנכפול על נעדר ההרגשה פעולות התאוה. ונחייב את רך הלבב במסירה לסכנות, יותר ממה שנחייב המוסר עצמו לסכנות ברך הלבב. ונרגיל הכילי בפזרנות, יותר משנרגיל הפזרן בכילות. וזה הוא חוק רפואת המידות, וזוכרהו.

הערות - ילמד ענוים דרכו

6 וזאת מפאת היות האדם בעל גוף, וכפי שכתב הרמב"ם בהל' דעות א,ב, שיש לאדם מוכנות לאחד הקצוות: "מתחילת ברייתו לפי טבע גופו".

מסלול 1: יום ב, כג באלול	מסלול 3: יום ה, כג באלול
מסלול 2: יום ג, כג באלול	מסלול 4: יום ב, כה באלול

הטעם שהחסידים היטו מעט את פעולותיהם בקביעות לצד שאינו טבעי לאדם

ולזה העניין לא היו החסידים מניחים תכונות נפשיותיהם על התכונה הממוצעת בשווה, אלא נטו נטייה מעטה אל התוספת והחסרון, על דרך הסייג. רצוני לומר, שהם, למשל, נטו מן הזהירות אל העדר ההרגשה בהנאה מעט, ומן הגבורה אל המסירה לסכנות מעט, ומן הנדיבות אל הפזרנות מעט, ומן הענווה אל שפלות הרוח מעט, וכן בשאר המידות. וזה העניין נרמז באומרם: "לפנים משורת הדין".

חידושים בהקדמה זו לעומת הלכות דעות:

- ◆ הרמב"ם מחלק בין "פעולות ממוצעות" ל"מעלות ממוצעות".
- ◆ הרמב"ם מבאר שיש נטייה בנפש האדם לצד אחד, למשל: יותר לקמצנות מלפזרנות, ולכן השיבה מפזרנות לקמצנות קלה יותר משיבה מהקמצנות לפזרנות.

שאלות מנחות:

- ◆ הרמב"ם חילק את החולים לשני סוגים. מהם?
- ◆ מדוע התודעה שבזמן החולי האינדוקציות הפנימיות אינן מאוזנות, חשובה כל כך? מה פירוש "אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים"?
- ◆ למה בני אדם מאדירים תכונות מסוימות קיצוניות? האם זה קשור לנטייה הטבעית של האדם להיות "בצד השני" (למשל: כיוון שהאדם כאדם נוטה לקמצנות, אנשים משבחים את הפזרן)?